

Geliş Tarihi / Received Date
18.08.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date
14.12.2022

1909 Adana Olayları Sırasında Bir Kriz Yönetimi Örneği: Lazkiye'ye Ermeni Göçü ve Mutasarrıf Mehmed Ali Bey

An Example of Crisis Management During the Adana Events of 1909: Armenian Migration to Latakia and Mutasarrıf Mehmed Ali Bey

Uğur AKBULUT¹

Öz

Osmanlı Devleti, neredeyse bütün bir XIX. yüzyılı parçalanmayı önlemek için çözüm arayışları ile geçirmiştir. Başta Tanzimat Fermanı olmak üzere başvurulmuş tedbirler devlete belirli bir dinamizm kazandırsa da arzu edilen bütünlük korunamadığı gibi ekonomik ve toplumsal refah da temin edilememiştir. Devletin içinde bulunduğu durumdan istifade etmek isteyen gruplardan biri de Ermenilerdi. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren harekete geçen Ermeniler amaçlarına ulaşamamışlardı. Bununla beraber Ermeniler, 1908'de Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamından yararlanarak gerekli hazırlıkları yapmış ve bir kez daha harekete geçmişlerdi. Ermenilerin tahriki ile Adana'da başlayan olaylar Müslümanların sert tepkisine neden olmuş ve çatışmalar çevre şehir ve kasabalara yayılmıştı. Olaylardan etkilenen yerlerden biri de Halep vilayetine bağlı Cısr-i Şuğur kazasının Keseb köyüdür. Tamamı Ermenilerden oluşan Keseb'e yapılan saldırı sonrası 5.000 kadar Ermeni Lazkiye'ye sığınmış ve Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey'in koordinasyonu sonrası yeniden köylerine dönmüşlerdi.

Bu çalışmada Keseb'den Lazkiye'ye yapılan göç ve bu göçün sebep olduğu kriz karşısında bir yönetici olarak Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey ele alınacaktır. Özellikle Adana'da meydana gelen olaylar sırasında yerel yöneticilerin yetersiz bulunduğu, hatta suçlandığı bir dönemde bir diğer yerel yöneticinin ortaya koyduğu başarı incelenmeye değer bulunmuştur. Mehmed Ali Bey'in bir anda karşı karşıya kaldığı krizin üstesinden gelme becerisi Beyrut valiliği, Lazkiye halkı, Keseb Ermenileri, Ermeni Patrikhanesi, hükümet ve hatta Papa nezdinde takdir görmüştür. Adana'da başlayan olaylar, olayların çevreye yayılması, Keseb'den Lazkiye'ye göç ve sığınmacıların geri dönüşü Osmanlı ve İngiliz arşiv kayıtları, dönemin gazeteleri, hatıralar ve konuyla ilgili araştırma eserlerinden yararlanılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adana, Lazkiye, Ermeni, Keseb, Mehmed Ali Bey

¹Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum / TÜRKİYE, E-mail: uakbulut@erzurum.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6567-3375.

Abstract

The Ottoman Empire, almost the entire has spent the XIX. century searching for solutions to prevent fragmentation. Although the measures applied, especially the Tanzimat Edict, brought a certain dynamism to the state, the desired integrity could not be maintained and economic and social welfare could not be achieved. One of the groups that wanted to take advantage of the situation the state was in was the Armenians. The Armenians, who took action since the last quarter of the century, could not reach their goals. However, Armenians, taking advantage of the freedom environment brought by the Constitutional Monarchy in 1908, made the necessary preparations and took action once again. The events that started in Adana with the provocation of the Armenians caused a strong reaction from the Muslims and the conflicts spread to the surrounding cities and towns. One of the places affected by the events is the Keseb village of the Jisr-i Shugur district in the province of Aleppo. After the attack on Keseb, which was entirely composed of Armenians, about 5,000 Armenians took refuge in Latakia and returned to their villages after the coordination of Mutasarrıf of Latakia Mehmed Ali Bey.

In this study, Latakia Governor Mehmed Ali Bey's attitude towards the migration from Keseb to Latakia and the crisis that emerged due to this migration will be examined. Especially during the events that took place in Adana, the success of another local administrator at a time when local administrators were found to be inadequate or even accused was worth examining. Mehmed Ali Bey's ability to overcome the crisis he suddenly faced was appreciated by the governor of Beirut, the people of Latakia, the Armenians of Keseb, the Armenian Patriarchate, the government and even the Pope. The events that started in Adana, the spread of the events to the environment, the migration from Keseb to Latakia and the return of the refugees are discussed by making use of Ottoman and British archive records, newspapers of the period, memories and research on the subject.

Keywords: Adana, Latakia, Armenian, Keseb, Mehmed Ali Bey .

Giriş

Osmanlı Devleti, XX. yüzyıla büyük sorunlarla girmişti. Uzun süredir ülkeyi neredeyse tek başına yöneten Sultan II. Abdülhamid bir hayli yıpranmış, yurt içinde ve yurt dışında kendisine karşı gittikçe kuvvetlenen bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Bu muhalefet 1908 yılında amacına ulaştığında hürriyet ilan edilmiş, Kanun-i Esasî yeniden yürürlüğe girmişti. Hürriyetin ilanı, başta İstanbul olmak üzere tüm ülkede büyük sevinç yaratmıştı.

Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile başlayan bahar havası çok uzun sürmemiştir. Meşrutiyet aleyhtarlarının kontrolü ele geçirmesi ılıman havanın bozulmasına yol açmış ve "31 Mart Vakası" meydana gelmişti. Başkentte yaşanan bu hadise ile aynı günlerde bu kez Adana'da Müslümanlar ve Ermeniler arasında çok daha tehlikeli olaylar patlak vermişti. Üstelik hadiseler kısa zamanda çevre kasaba ve şehirlere de yayılmıştı.

XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren hız kazanan ıslahatların devleti parçalanmaktan kurtarması, tüm unsurların Osmanlılık düşünesi çerçevesinde eşit ve hür Osmanlı vatandaşı olarak hayatlarını sürdürmesi amaçlanmıştı. Ancak Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra artan misyonerlik faaliyetleri bilhassa Ermeni milliyetçiliğine ivme kazandırmış, Batılı devletlerin müdahaleleri ayrılıkçı Ermenilerin işini kolaylaştırmıştı (Kılıç, 2006: 37). Ermeni Patrikhanesinin gittikçe siyasallaşmaya başladığı bir dönemde imzalanan 1878 tarihli Berlin Anlaşması Ermeni meselesine uluslararası bir mahiyet kazandırdığı gibi Rusya ve İngiltere gibi devletler, sorunu Osmanlı Devleti üzerinde baskı aracı haline getirmişlerdi (Sarınay, Karacakaya, 2012: 8).

Büyük devletlerden aldıkları cesaretle silahlı örgütler kuran Ermeniler, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurabilmek için çalışmalara başladılar. Bazı cılız eylemlerden sonra asıl organize olaylar 1894-1896 yıllarında yaşandı. Sason'da başlayan hadiseler bir süre sonra Trabzon, Erzurum, Bayburt, Zeytun, Diyarbakır, Urfa ve Mardin'e de sıçramıştı (Günay, 2007: 309-313). Devlet, bir taraftan aldığı askerî tedbirlerle olaylara son vermeye çalışırken diğer yandan da Ahmed Şakir Paşa'yı Anadolu Vilâyet-i Umûm Müfettişliğine tayin ederek köklü çözüm yolları aramaya başlamıştı (Karaca, 1993: 55).

1894-1896 yılları arasındaki olaylar kuzeyden güneye neredeyse bütün Doğu Anadolu'yu etkilerken Adana'da önemli bir hadise yaşanmamıştı (Uras, 1987: 55). Bu olayların üzerinden henüz on beş yıl bile geçmeden, bu kez Adana'da büyük olayların yaşanmış olması incelenmeye değer bulunmuştur.

1909 Adana Olaylarına ilişkin gerek yerli gerekse yabancı tarihçiler tarafından birçok yayın yapılmıştır. Olayların siyasî, sosyal ve ekonomik sebepleri; çoğunlukla karşılıklı suçlamalara dönüşen canlı tanık ifadeleri, bütünüyle veya kısmen bu olaylara hasredilmiş tezler, kitaplar, makaleler ve nihayet Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından iki cilt olarak çıkarılan *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları* adlı kitaplarla ortaya konulmuştur. Bu çalışmada daha önce herhangi bir müstakil çalışmaya konu edilmeyen Adana Olaylarının Keseb ve Lazkiye boyutu ele alınmıştır. Çalışma, Halep vilayetine bağlı Keseb'de yaşanan hadiseler ve bunun ardından gelen göçe ilişkindir. Makalede, Keseb Ermenilerinin Lazkiye'ye göçe mecbur kalmaları üzerine yaşanan kriz değerlendirilecek ve bu aşamada Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey'in krizi yönetme kabiliyeti üzerinde durulacaktır. Yerli ve yabancı kaynakların neredeyse tamamında, Adana'da başlayan olaylar sırasında yerel yöneticilerin dirayetsizliği üzerine bir mutabakat sağlanmışken bir başka yerel yöneticinin hem devlet imkânlarını seferber ederek hem de yeri geldiğinde inisiyatif alarak gösterdiği başarı incelenmeye değerdir. Çalışmanın başlıca kaynağını Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri oluşturmaktadır. Lazkiye, Beyrut, Halep ve İstanbul arasında yapılan çeşitli yazışmaları içeren fonlar bu anlamda kıymetli bilgiler içermektedir. Bunun yanında görgü tanıklarının anlatıları, bölgede bulunan İngiliz konsolos ve konsolos yardımcılarının İstanbul'daki elçiliğe gönderdiği bazı telgraf ve raporları içeren İngiliz Arşivi kayıtları, gazeteler ve bunun yanında birçok araştırma eserinden de istifade edilmiştir.

Adana'daki Olayların Sebepleri

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi Osmanlı Devleti'nin her tarafında büyük sevince neden olmuştur. "Hürriyet, müsavat, uhuvvet" sloganları eşliğinde Türkler, Ermeniler ve diğer milletler birbirlerini

komite mensupları faaliyetlerini açıktan açığa yapabiliyorlardı (Sarıнай – Karacakaya, 2012: 13).

Meşrutiyet'in ilanı sonrası tarafların geleceğe daha umutla bakabilmesine vesile olacak gelişmeler yaşanıyordu. 1908 yılının Ağustos ayında Hınçak Komitesi Başkanı M. Sabahgülyan, "*Biz Hınçaklar, artık ihtilal çalışmalarına son vererek tüm varlığımızla yurdun yükselmesine çalışacağız*" açıklamasını yapmış; Muş'ta Ermeni çeteleri 150 mensubuyla dağdan inerek yetkililere teslim olmuş ve çete mensupları askerî törenle karşılanmıştı. Aynı yıl Eylül ayında Erzurum Ermeni Piskoposu 1895 olaylarında ölenlerin ruhlarının sükûna kavuşması için bir ayin düzenlemiş ve bu ayine Müslümanlar da katılmıştı. Patrik, hayatlarını özgürlük yolunda yitirenleri anmış ve bundan sonra geçmişin unutulması Türk ve Ermenilerin, ülkeleri için kardeş gibi çalışacakları ümidini dile getirmişti (Sonyel, 2014: 6-8). Meşrutiyet ortamında yaşanan önemli gelişmelerden biri de genel af çıkarılmasıdır. Afla birlikte, daha önce yurtdışına çıkmış olan binlerce Ermeni komiteci, siyasî suçlu ve firarî mahkûm geri dönmüştü (Karacakaya, 2005: 68; Kılıç, 2008: 240).

İşte bu yakınlaşma ortamı devam ederken 1908 yılının sonlarına doğru Anadolu'nun çeşitli yerlerinden sorun yaratabilecek şikâyetler gelmeye başlamıştı. Bu türden sorunlara sahne olan yerlerin başında Adana geliyordu. Ermeniler için dinî ve tarihî değeri olan Adana, son yarım yüzyılda hızla artan nüfusu ile sosyal ve ekonomik problemlere gebe idi. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Kırım ve Kafkaslardan gelen göçmenler peyderpey Çukurova'daki boş arazilere yerleştiriliyordu. 1867'de Halep'ten ayrılarak müstakil vilayet haline getirilen Adana'nın toplam vilayet nüfusu bu tarihlerde 139.000'i Müslüman, 19.000'i gayrimüslim olmak üzere 160.000'e yakındı. Zamanla göçmenlerin iskânı ile vilayet nüfusu 1905 yılında 400.000'i bulmuştu. Buna bir de hasat zamanı mevsimlik işçi olarak gelen 50-60.000 kişi eklenince daha karmaşık bir nüfus yapısı ortaya çıkıyordu (Bayraktar, 2007: 409-419; Karpat, 2003: 200-2001).

Ermeniler, 1894-1896 yılları arasında gerçekleştirdikleri hadiselerde başarıya ulaşamamış, tekrar harekete geçseler de aşiretlerin baskısı nedeniyle istediklerini alamayacaklarını görmüşlerdi. Bu nedenle başka bir bölgede toplanmaya ve harekete geçmeye karar verdiler (Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, 1996: 70-71). Bunun için en uygun yer Adana vilayeti gibi görünüyordu. Eskiden Ermenilerin Kilikya'da hüküm sürmüş olması imkân ve fırsat bulduklarında burada yeniden bir Ermeni idaresi kurma idealini canlı tutuyordu. Yine Ermenilerin önemli dinî merkezlerinden biri olan Sis Katagikosluğunun Adana vilayeti dahilinde bulunması bölgeye olan ilgiyi artıran bir diğer etkendi. Ermeniler için fırsat olabilecek diğer hususlar da bölgenin hem sahile yakın olması hem de Bağdat Demiryolu hattı üzerinde bulunmasıydı. Böylece gerektiğinde denizden büyük devletlerin desteğini alabilecekleri gibi demiryolu hattı üzerinde meydana gelebilecek bir krizde Avrupa devletlerinin kendi lehlerine müdahalede bulunacaklarını hesap ediyorlardı (Uras, 1987: 550; Sarıнай, 2011: 59; Sarıнай-Karacakaya, 2012: 17, 19).

Yukarıda belirtildiği üzere Adana ve çevresi göçmenlerin iskânı nedeniyle hızlı bir nüfus artışına sahne oluyordu. Boş araziler bu gruplara tahsis ediliyor ve arazi sahiplenme işi adeta bir yarışa dönüşüyordu. Bu durumda Ermeniler bölge için bir iddia dillendirilecekse bunu hem nüfus hem de sahip olunan arazi üzerinden yapmaları gerektiğini görüyorlardı. Bu nedenle Ermeni ileri gelenleri, Doğu Anadolu'dan olabildiğince çok Ermeni'yi bölgeye sevk etmek için ellerinden geleni yaptılar. Maraş, Zeytun, Van, Diyarbakır, Bitlis ve Harput taraflarından gelen Ermeniler hem boş arazilere hem de şehir ve kasabalardaki Ermeni evlerine yerleştiler (Uras, 1987: 551; Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, 1996: 80; Karacakaya, 2005: 87).

Olayların başlamasına neden olarak gösterilen gelişmelerden biri de kontrolsüz silahlanma yarışı idi. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte herkes silah satın alma ve taşıma imkânına kavuşmuştu. Kaçak yollarla ülkeye sokulan silahlar hemen her eve girmiş, binlerce tabanca satın alınmıştı. Okula giden Ermeni çocukları bile bellerinde tabanca taşımaya başlamıştı (Sonyel, 2014: 39; Gürün, 2012: 263; Ürkmez, 2013: 915). Bu silahlanma yarışının olduğu günlerde ismi öne çıkan kişi Adana Ermeni Marhasası Muşeg'tir. Episkopos Muşeg, Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortamın etkisiyle kilise, okul ve meydanlarda konuşmalar yapıyor, bağımsız Ermenistan için herkesi silah almaya davet ediyordu (Günay, 2011: 287). Ermeniler, Muşeg'in çağrısı ile Adana'da sadece silahlanmakla yetinmemiş tek tip kıyafet giydirilmiş fedai çeteleri de oluşturmuştu. Hem bu çetelerin hem de diğer sivil Ermenilerin bağlarda, bahçelerde yerel yöneticilerin gözü önünde yaptıkları silah eğitimleri Müslüman Adanalıları sadece korkutmakla kalmıyor onların da silahlanma ihtiyacı duymasına sebep oluyordu (Uras, 1987: 552; Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, 1996: 80, 81; Cemal Paşa, 2015: 82). Olaylar sırasında Adana'da bulunan Ermeni ileri gelenlerinden Çalyan Karabet, başta Vali Cevat Bey olmak üzere devlet adamlarının gözü önünde cereyan eden silahlanma yarışına dikkat çekmiş ve silah satıcılarının Ermenilere Müslümanların silahlandıklarını, Müslümanlara da Ermenilerin silahlandıklarını söyleyerek tahriki artırdığını ifade etmiştir (Çalyan Karabet, 1325: 20). Olayların bir başka görgü tanığı da Amerikalı misyoner William Nesbitt Chambers idi. Chambers, hatıralarında bu silahlanma meselesini şöyle ifade etmiştir:

Ermenilerin niyeti hakkında önümüze konulan delillerden bir tanesi de silahlanmış olmalarıydı. Böyle davranmakla akılcı mı yoksa aptalca mı hareket etmiş olduklarını söylemeye hazır değilim. Silah satışına izin verilmesi bir hükümet meselesiydi. Bir meşrutî yönetim, halkın silahlanmasına izin vermemeliydi. Türk hükümeti silah ve cephanesini serbest bırakmış ister Hristiyan ister Müslüman olsun, bütün ahali silah almak için hücumu geçmişti. Hristiyanların silah sahibi olmaları, Müslümanların dehşete kapılmasına yetecek kadar tatsız bir hadiseydi (Chambers, 2016: 102).

Tarafların silahlanmasının yarattığı gerginliğe ilişkin işaretler haftalar öncesinden görülmeye başlamıştı. Adana'da yayın yapan İtidal gazetesinin 4 Mart 1909 tarihli sayısında, Tarsus'ta, gece yarısı hayvan pazarı taraflarından gelen silah seslerinin tedirginliğe yol açtığını, halk arasında Ermenilerin depoyu basacakları ve Müslümanların Ermenileri kesecekleri gibi dedikoduların dolaştığını, şehirde olayların çıkmasına ramak kala her iki taraftan aklı başında kimselerin araya girmesiyle vahim bir hadise çıkmasına engel olunduğu şeklinde bir haber yer almıştı. Gazete, bu habere ortalığın karışıklığından istifade etmek isteyen alçakların iki unsur arasında hadise çıksın diye uğraştığını, hükümetin vazifesini yapmadığını, tarafları tahrik eden kişilerden bir ikisinin yakalanıp şiddetle

olduğu heyecana yer vermiş ve devamında bu tür şayiaları çıkaranların vatana ihanet ettiğini, çıkacak bir olayda Müslümanların da Ermenilerin de zarar göreceği belirtilmişti. Gazete, "*Âkil davranalım! Kardeş gibi yaşamaya çalışalım. Son pişmanlık fayda vermeyecektir*" şeklinde nasihatlere yer vermiştir (Adana İtidal Gazetesi I, 2014: 423).

İtidal gazetesi, silahlanma yarışı yanında karışıklıkların sebebi olarak bazı memurlardan söz etmektedir. Hürriyetin ilanından sonra şehirde türeyen bir iki münafık memurun vazifelerini unutup bir yerden aldıkları sözü başka bir yere taşıdığını, memlekete nifak tohumu atıldığını ve amaçlarına da ulaştığını yazmıştı.² Yazının devamında, dışarıdan 50.000 kadar amelenin geleceği bu günlerde şehirde ekilen nifak ve düşmanlık tohumunun vahim sonuçlar doğuracağı ve bir an önce tedbir alınması gerektiği vurgulanmıştır. Fakat gazete tedbir alacak makam hususunda umutsuz görünmektedir: "*Tedbiri kim alacak? Makamında heykel gibi duran valimiz mi? Heyhat! Bir taştan cevap alınabilirse ondan da beklemeli*" (Adana İtidal Gazetesi I, 2014: 538, 541, 542).

Adana'da taraflar arasında dikkat çeken nefret ve buna bağlı olarak gelişen silahlanma yarışına İngilizler de işaret etmiştir. Mersin Konsolos Yardımcısı Binbaşı Doughtly-Wylie tarafından 1909 yılının ilk çeyreğine ilişkin İngiltere Büyükelçisi Gerard Lowther'e gönderilen raporda, Adana'da genel manzaranın sakin görünmekle birlikte arka planda rahatsız edici gelişmelerin yaşandığı ifade edilmiştir. Binbaşı Doughtly-Wylie, silah satışının serbest olduğu ortamda bu şekilde silahlanmadan duyduğu endişe yanında yerel idarecilerin tehlike oluşturacak kadar zayıf olmasına da vurgu yapmıştır. Raporda, küçük bir güç gösterisinin olası bir kargaşayı önlemek için yeterli olacağı, yetkililerin kullanacağı az bir kuvvetin bile kâfi olduğu ifade edilmiştir (FO 424/219, No. 75).

Rus oyun ve öykü yazarı Anton Çehov'un çok bilinen sözü Adana'da adeta vücut bulmuştu. Çehov, tiyatro sahnesinde ilk perdede görülen tüfeğin oyunun sonunda mutlaka patlaması gerektiği kanaatindedir (Mert, 2006: 143). Adana'da hem Ermenilerin hem de Müslümanların bu denli silahlandığı bir sahnede, silahların patlaması kaçınılmaz olmuştu.

Olayların Patlak Vermesi ve Yayılması

Adana Olayları, 31 Mart Vakası ile neredeyse eşzamanlı olarak başlamıştı. 9 Nisan 1909 Cuma günü, iki Müslüman gencin bir Ermeni tarafından vurulması var olan gerginliğin iyice artmasına neden olmuştu. Müslümanlar, Ermeni mahallesine sığınan failin teslim edilmesini isterken Ermeniler de daha önce bir Ermeni'yi öldürmüş olan Müslümanın kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi. Yerel idare katili yakalayamadığı gibi bir süre sonra bu kez

² İtidal gazetesi şehirde nifak yayan bazı memurlara işaret ederken Çalyan Karabet de olayların ardında gizli bir cemiyetin bulunduğu kanaatindedir. Yıldız'da Meşrutiyet'e karşı bir direncin mevcudiyetine işaret eden Karabet, bu gizli cemiyetin ardında Yıldız Sarayı'nın bulunduğunu ima etmektedir (1325, 23). Ermeni Patrikhanesi de Adana'daki olaylara ilişkin sorumluların Yıldız Sarayı tarafından organize edildiği görüşündedir (Güllü: 2015, 390).

İmamzâde Nuri Efendi adlı bir Müslüman, Ermenilerce öldürülünce şehri harabeye çeviren olaylar başlamış oldu (Sarınay – Karakaya, 2012: 21; Çiçek, 2011: 29-20; Chambers; 2016: 103).

13 Nisan Çarşamba günü başlayan olaylar perşembe günü akşamına kadar devam etti. Karşılıklı öldürme olaylarının yanı sıra ev ve dükkânlarda yağmalar başlamış, birçok noktada çıkarılan yangınlarla şehrin büyük bir kısmı mahvolmuştu (Sarınay – Karakaya, 2012: 21,22).

Olayların başlaması üzerine İstanbul'a telgraf çeken İngiltere'nin Mersin Konsolos Yardımcısı Doughtly-Wylie, Babıali'nin aldığı tedbirlere rağmen sükûnetin sağlanamadığını, İngiltere'nin Mersin'e bir an önce savaş gemisi göndermesi gerektiğini yazmıştır (FO 424/219, No. 25, 29). Olayları yerinde gözlemlemek üzere Adana'ya giden Binbaşı Doughtly-Wylie, Türk askerleri eşliğinde Ermeni mahallesini gezerken Ermeniler tarafından açılan ateş sonrası kolundan yaralanmıştır.³ Konsolos yardımcısı Adana'dayken şehrin ileri gelen yöneticileri ile görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmelerde Türk tarafının, olaylardan dolayı Ermenileri suçladığını, silahlı Ermenilerin Hınçak Cemiyeti üyeleri ve Episkopos Muşeg tarafından Türklerle savaş için tahrik edildiğini, hatta isyan gününün önceden belirlenerek hepsinin silahlı olarak buna hazır olduğu şeklindeki iddialarını işitmişti. Doughtly-Wylie, Türklerin, Hınçak Cemiyeti hakkında söylediklerinde haklılık payı olduğunu, ayrıca Ermenilerin boş övünmeleri ve açık sözlü provokasyonlarının da olayların çıkmasında etkili olabileceğine vurgu yapmıştır. Öte yandan aynı raporda, bu kadar yaygın bir yıkım için Türk tarafında da gizli bir hazırlığın yapılmış olabileceğine dair kanaatini paylaşmıştır. Hatta zayıf bir yönetici olarak gözlemlediği Adana Valisi Cevat Bey'in⁴ olabilecekleri önceden haber almış olabileceğine ilişkin şüphesini paylaşmıştır (FO 424/219, No. 83).

Türk tarafı olayların en büyük sorumlusu olarak Adana Marhasası Muşeg'i görüyordu. Binbaşı Doughtly-Wylie de Muşeg'in Ermenilerin tutkularını, Türklerin de korkularını alevlendirmekten büyük ölçüde sorumlu olduğu kanaatindedir (FO 424/219, No. 83). Ermenilerin silahlanması için bütün vilayeti dolaşan Muşeg'i tehlikeli ve kötü niyetli bir adam olarak niteleyen Binbaşı Doughtly-Wylie, onun olayların başlamasından evvel gittiği Mısır'dan

³ Binbaşı Doughtly-Wylie İngiltere Büyükelçiliğine gönderdiği yazıda, giydiği askeri üniformadan dolayı Ermenilerin kendisini Türk subayı zannederek ateş açtıklarını, Ermenilerin ne yaptıklarını bilmeden korku ve umutsuzluk içerisinde bu saldırıya giriştiklerini ifade ederek Ermenileri suçlamaktan kaçınmıştır (FO 424/219, No. 83).

⁴ Abdurrahman Şeref Bey, Adana Valisi Cevat Bey için, "*İyi niyetli, dürüst ve mutedil bir yönetici olup elinden cebir ve şiddet gelmezdi*" derken (Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, 1996: 72); daha sonra Adana valiliğine atanan Cemal Paşa da hatıralarında, Cevat Bey'in iyi ahlak sahibi olmakla birlikte Adana valiliği yapacak kabiliyette olmadığını ifade etmiştir. Yine Cemal Paşa, olaylar sırasında Adana Fırka Komutanı Ferik Mustafa Remzi Paşa için de "*gençliğinde büyük şöhret kazanmış namuslu ve vatanperver bir askeri ancak ihtiyar haliyle Adana'da kumandanlık yapabilecek biri değil*" değerlendirmesini yapmıştır (Cemal Paşa, 2015: 383).

döneceğini haber alınca, yeniden fitneye sebep olabileceği gerekçesiyle Mersin'e gelmesine engel olmuştur⁵ (FO 424/220, No. 43; 424/219, No. 83).

Olaylardan önce teskin edici ve yapıcı yayınlar yapan İtidal gazetesi, 20 Nisan tarihli nüshasında Ermenilere karşı bu kez oldukça sert bir üslup benimsemiştir. İsmail Safa tarafından kaleme alınan bir yazıda; silahlanmada aşırıya giden, Müslüman halkı tahrik eden Ermeniler suçlanıyor ve yazı şu şekilde bitiriliyordu: "*Akılsız Ermeniler bizi, memleketi ve kendilerini harap ettiler.*" (Adana İtidal Gazetesi I, 2014: 554-555).

Olaylar Adana'dan sonra çevre kaza ve kasabalara da sıçramıştı. Mersin, Tarsus, Payas, Bahçe, Hamidiye, İskenderun, Antakya, Haçin, Erzin, Dört Yol, Kırıkhan, Maraş ve diğer bazı yerlerde Müslümanlarla Ermeniler birbirlerine saldırmış ve olaylar sırasında çok sayıda can kaybı yaşanmıştı (Günay, 2011: 293; Sonyel, 2014: 48; Efe, 2016: 608). Olayların yayılması Batılı devletlerin bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Sükûneti sağlamaya katkı amacıyla büyük devletlerin neredeyse tamamı Doğu Akdeniz'e savaş gemileri göndermişti (Uluskan, 2011: 241). Olayların daha başlangıcında Binbaşı Doughtly-Wylie'nin kendi elçiliğine böyle bir tavsiyesi olmuştu. Bunun üzerine İngiliz savaş gemileri Triumph, Swiftsure ve Diana derhal bölgeye sevk edildi. Bu arada Amerika Birleşik Devletleri de Montana ve North Carolina adlı iki kruvazörü İskenderun'a gönderdi. 21 Nisan'da Swiftsure Mersin'e geldiğinde aynı gün bir Alman bir de Fransız gemisi Mersin'e ulaşmıştı. Yine aynı gün Diana İskenderun'da, 2 Nisan'da da İtalyan savaş gemisi Ferruccio Mersin'de demirlemişti. Bu arada artan karışıklıklar üzerine İngiliz savaş gemisi Triumph da 24 Nisan'da İskenderun Körfezi'ne gönderilmişti (FO 424/219, No. 40, 41, 42, 45, 63).

Olaylar bir süre sonra Halep ve kazalarında da kendisini göstermeye başlamıştı. İngiltere'nin Halep Konsolosu Fontana, İngiliz Elçisi Lowther'a yazdığı raporda, 200.000'den fazla nüfusu olan Halep'te büyük bir korku ve gerginliğin olduğunu ve bu gerginliğin Antakya'da da hissedildiği belirtmişti. Bu panik ortamında hali vakti yerinde olan bazı Hristiyanların Lübnan'a gittiğini, Halep Valisi ve jandarma komutanının ellerinde bir avuç düzenli birlik olmasına rağmen kontrolü ellerinde tuttuklarını yazmıştır. Fontana, şehirde barışın korunma nedenini, zengin Müslüman ailelerin çıkarının Hristiyan tüccarlarıyla ilişkili olmasına bağlamıştır. Zira yağma ve yangınlara bağlı kayıplar Hristiyanlar kadar Müslümanları da etkileyecektir. Fontana'nın endişe ettiği gerginlik bir süre sonra bölgede kendisini göstermiş

⁵ Episkopos Muşeg'in Mersin'e çıkmasına izin verilmemiş ancak civar limanlardan birine çıkması halinde yeni sorunlara sebep olmasından da endişe edilmişti. Nitekim Muşeg'in Lazkiye'de olduğuna dair haberler gelince Mutasarrıf Mehmed Ali Bey'e bu hususta araştırma yapması için yazı yazılmıştı. Mutasarrıf, yaptırdığı araştırmalar neticesinde Lazkiye'de Muşeg'e dair herhangi bir iz bulunmadığını ifade etmiştir (BOA. DH. ŞFR. 413/1).

ve önce 19 Nisan'da Antakya ve yakın köylerinde, 24 Nisan'da da Keseb'de olaylar çıkmıştır (FO 424/219, No. 146).

Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey ve Ermeni Göçü

Doğu Akdeniz kıyısında önemli bir liman kenti olan Lazkiye, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kurulan Suriye Vilayetine bağlı kaza durumundaydı. 1880 yılında sancak merkezi yapılan Lazkiye, 1887 yılında Beyrut'a bağlanmıştı (Akbulut, 2010: 113-114; Kiremit, 2019: 114; Kiremit: 2020, 100).

Adana Olayları sırasında Lazkiye mutasarrıfı olarak görev yapan Mehmed Ali Bey, 1869 yılında Manastır'ın Serfiçe kasabasında doğmuştur. İptidai eğitimini burada tamamladıktan sonra eğitimine İstanbul'da devam etmiş ve Mekteb-i Mülkiyeden mezun olmuştur. Çeşitli yerlerde öğretmenlik ve maarif müdürlüğü yaptıktan sonra 1897'de Kosova, ardından da Kastamonu Vilayet Mektupçuluğu görevlerinde bulunmuştur (BOA. DH. SAİD.d. 55/213; Aynî: 2009, 1 vd; Aksüt: 1944: 5vd). Bir süre vekâleten Sinop mutasarrıflığı yapan Mehmed Ali Bey, sırasıyla Taiz ve Ammare'de mutasarrıflık yaptıktan sonra (BOA. DH. SAİD.d. 80/51) 1907 yılı şubat ayında Karesi mutasarrıflığına getirilmiş ve 1908 yılının eylül ayına kadar bu görevde kalmıştır. Burada bir yıl kadar görev yapan Mehmed Ali Bey, 2 Eylül 1908 itibarıyla Lazkiye mutasarrıfı olarak görevlendirilmiştir (BOA. İ.DH. 1469/37; BOA. DH. SAİD.d. 80/438; BOA. DH.MKT. 1296/54; BOA. BEO. 3390/254203). Mehmed Ali Bey, Lazkiye'ye gitmeden hemen önce Balya-Karaaydın madenlerinde çıkan grevi tetkik etmek için Balya'ya gönderilmiş ve buradaki görevini tamamlayınca Lazkiye'ye hareket etmiştir (Akbulut, 2013: 22 vd). Mehmed Ali Bey hatıralarında, Kanun-i Esasi'nin ilanından üç ay sonra Lazkiye'ye ulaştığını ifade etmektedir (Aynî, 2009: 87). Bu durumda 1908 yılının ekim ayı içerisinde Lazkiye'ye gitmiş olmalıdır.

Mehmed Ali Bey, Lazkiye'deki görevine başladıktan altı yedi ay sonra bütün bölgeyi etkileyen Adana Olayları meydana gelmiştir. Binlerce Kesebli Ermeni'nin Lazkiye'ye gelişi bir anda tüm dikkatlerin Mehmed Ali Bey ve Lazkiye'ye yönelmesine sebep olmuştur.

Lazkiye ve çevresinin sakin ve huzurlu bir bölge olduğu söylenemez. Nusayrîler, Arap kabileler ve bölgede yaşayan çeşitli aşiretler ve gruplar arasında sık sık kavga ve anlaşmazlıklar olduğu gibi özellikle dağlık bölgelerde yaşayan Nusayrîler eşkıyalık, vergi ve askerlik meselelerinde devletle sık sık karşı karşıya gelebilmekteydiler (Bilgili, 2010: 35 vd; Uğuz, 2019: 183; Akbulut, 2010: 115 vd). Dolayısıyla Adana'da başlayan olayların bölgede yerleşik taife, kabile ve aşiretlere çapul ve yağma için uygun bir ortam hazırladığı düşünülebilir.

Olayların Antakya ve köylerinde de görülmeye başlaması üzerine dağlık bölgelerde yaşayan gruplar Halep'e bağlı Cısr-i Şuğur kazasının Keseb köyünü kendilerine hedef olarak

seçmişlerdi. Az sayıda Protestan dışında sakinleri tamamıyla Ermenilerden oluşan Keseb'e yönelik saldırı haberleri çevrede duyulmaya başlayınca vaziyet Ordu⁶ (Yayladağ) nahiye müdürüne sorulmuş ve müdür, saldırı için bir araya gelen kötü niyetli grupların dağıtıldığını söyleyerek endişeleri gidermişti (Güçlü, 2018: 176).

Antakya, Cisir-i Şuğur ve Harim gibi yerlerden toplanan ve sayıları 4-5 bini bulan bir grubun Keseb'e saldıracağına dair haberler Halep Valisi Reşid Bey'e de ulaşmıştı. Fakat valinin elinde bu kadar insanla mücadele edecek kuvvet yoktu. Cisir-i Şuğur'un merkezinde beş, bütün kaza sınırları dahilinde toplam 25 jandarma vardı. Bu nedenle durum derhal Beşinci Ordu Müşirliğine ve İskenderun Redif Taburuna bildirilerek yardım talep edildi. Bunun yanında Cisir-i Şuğur'da bulunan ulema ve eşrafa haberler gönderilerek toplanan grupların elebaşları ile görüşmeleri ve saldırıya engel olmaları istendi. Ancak bu çabalar herhangi bir sonuç vermemiştir (BOA. DH. ŞFR. 412/66).

Keseb, sayıları binleri bulan saldırganlar tarafından kuşatılınca köyde bulunan Fransisken keşişlerin tavsiyesi ile köy sakinleri gecenin karanlığından istifade ederek kıyı istikametinde ormanlık bölgelere çekildiler (FO 424/219, No. 103; 424/221, No. 30). Saldırı öncesi köy halkının büyük oranda çekilip gitmesi can kaybının düşük olmasına neden olmuştur (Güçlü: 2018, 177). İngilizler saldırı sırasında 50 ila 100 arasında Ermeni'nin hayatını kaybettiğini kaydetmiştir (FO 424/219, No. 146). Halep Valisi Reşid Bey de Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, saldırı sırasında saldırganlardan sekiz kişinin öldüğünü ve üç kişinin yaralandığını, buna karşılık köy halkından 10 Ermeni'nin öldüğünü bildirmiştir (BOA. DH. MKT. 2799/14; BOA. DH. ŞFR. 412/66). Bir diğer yazıda Reşid Bey, köye saldırının başlamasından bir süre sonra askerlerin yettiğini ve saldırganların dağıtıldığını belirtmiştir (BOA. DH. ŞFR. 412/66). Askerlerin gelişi, saldırgan gruplarla köyü terk ederek ormanlık alanlarda saklanan Ermeniler arasında yaşanacak muhtemel çatışmalara da engel olmuştur.

Keseb'de yaşanan olaylarla ilgili bilgi veren İngiltere'nin Halep Konsolos Yardımcısı David Douek, büyük bir kuvvet tarafından saldırıya uğrayan Keseb'in mahvolduğunu, Ermeni ev ve dükkânlarının yağmalanıp yakıldığını kaydetmiştir (FO 424/219, No. 115). Yine bu hadiseyle ilgili olarak Beyrut Konsolosu Cumberbatch'a kapsamlı bir rapor sunan Konsolos Yardımcısı Vitale, Keseb'e bir saldırının olacağı haber alındığından Ermenilerin ormanlık bölgeye sığındığını, binlerce kişinin Basit İskeleyi'nden Messageries Vapuru Niger ve bir diğer Fransız gemisi Jules Ferry tarafından Lazkiye'ye taşındığını bildirmiştir (FO 424/219, No. 103).

⁶ İngiliz kaynakları bu saldırının sorumlusu olarak Ordu Nahiye Müdürünü işaret etmektedir. Hem Beyrut Konsolos Yardımcısı Vitale hem de Halep Konsolosu Fontana, saldırıyı müdürün onayladığını ve hatta bizzat idare ettiğini raporlarına yazmışlardı (FO 424/219, No. 103; 424/221, No. 30).

Ermenilerin bir kısmı Lazkiye'ye karadan gitmiştir. Bunların sayısını Beyrut Konsolos Yardımcısı Vitale 600 olarak vermektedir (FO 424/219, No. 103). Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey, Keseb Ermenilerin gelişini hatıralarında şu şekilde anlatmaktadır:

Bir cuma günü, Fransız konsolosu, nezdime bir memurunu göndererek, Lazkiye'ye beş altı saat uzakta bulunan bir köye gitmek için birkaç jandarma vermemi rica etmişti. Onun arzusunu yerine getirdim. Fakat Fransız konsolosunun bu köye, Temmuz⁷ ayında ve öğle sıcağında ancak bir maksatla gitmek isteyeceğini düşündüm. Derhal müftüyü alarak arabaya atladım. Havayı koklamak için kıra çıktım, etrafı tetkike koyuldum. Yarım saat sonra büyük bir kalabalık uzaklardan göründü. Arabamı onlara doğru yürüttüm. Bir de ne göreyim? Aç, çıplak, hatta yaralı Ermeni kabileleri...” (Ayni, 2009: 97).

Mehmed Ali Bey, Ermeni sığınmacıların Lazkiye halkıyla karışarak kavga gürültüye yol açmalarını önlemek için onları şehrin dışında Mehmed Ali Paşa zamanında inşa edilmiş olan metruk kışlalara yerleştirmiştir. Gelenlere yönelik teskin edici bir konuşma yapan Mutasarrıf, bilhassa kışladan çıkmamalarını tembih ettikten sonra acil ihtiyaç olarak ekmek, su ve ilaç tedarik ettirip dağıttırması ve kışlanın kapısına nöbetçiler diktirmişti (Ayni, 2009: 97).

Kıyı şeridinde yığılan Ermenilerin büyük bir kısmı da gemilerle Lazkiye'ye taşınmıştır. Messageries Maritimes vapurlarından Niger, 26 Nisan Pazartesi günü Basit İskeleyi'nden 2211 kişiyi Lazkiye'ye taşıırken ertesi gün Jules Ferry adlı Fransız savaş gemisi 1490 Ermeni'yi Lazkiye'ye getirmişti (FO 424/219, No. 103; FO 424/219, No. 103). Yine Keseb'den ayrılan bir kısım Ermeni de İngiliz savaş gemisi Triumph tarafından Lazkiye'ye götürülmüştür (FO 424/221, No. 30). İngiliz kaynakları, karadan ve denizden Lazkiye'ye gelen toplam sığınmacı sayısını 5.600 olarak vermektedir (FO 424/219, No. 103). İngilizlerin verdiği rakamlar ve sığınmacılara ilişkin anlatılanlar hem Mehmed Ali Bey'in hatıralarında hem de Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda vermiş olduğu bilgilerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim Mehmed Ali Bey, 23 Nisan 1325 (6 Mayıs 1909) tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Keseb'den kaçan Ermenilerin pazar, pazartesi ve salı olmak üzere üç kabile halinde gemilerle Lazkiye'ye getirildiğini yazmıştır. Ermenilerin ilk iki gün Messageries vapurlarıyla, son gün ise Jules Ferry ile geldiklerini belirtmiştir (BOA. DH. MUİ. 132/76).

Gemilerle Lazkiye'ye gelen sığınmacılarla ilgili olarak da Mehmed Ali Bey şunları ifade etmektedir: *Geceleyin evimde otururken denizin projektörlerle ışık huzmeleri içinde çalkalandığını gördüm. Bir harp filosunun gelmekte olduğunu derhal anladım. Tahminimde aldanmadığımı az sonra sahile yanaşan çatanadan çıkan irtibat subayları vasıtasıyla öğrendim. Limana demir atan gemiler Amiral Pive kumandasındaki Fransız savaş gemileriydi. Amiral Pive ile temasa geçtim ve öğrendim ki filoda üç bin Ermeni vardır. Bunları Suriye'nin muhtelif sahil muntikalarından toplamışlar. Amirale onları ne yapacağımı sordum. Marsilya'ya götüreceğini söyledi. İtiraz ettim. 'Ermeniler tebaamızdır, Lazkiye'ye çıkarıp bize teslim etmeniz lazımdır' dedim. Amiral, 'hayatlarının*

⁷ Mehmed Ali Bey, hatıralarında ayları karıştırmış olmalı. Ermenilerin göçü temmuz değil nisan ayında olmuştur.

muhafazasını garanti edebilir misiniz' diye karşılık verince, 'tabii' dedim ve bunu bir vesikaya yazıp mühürledim (Ayni, 2009: 97, 98).

Lazkiye'ye sığınan Ermenilerin uygun şekilde yerleştirilmesi önemli bir mesele idi. Sığınmacılar, şehrin dışında bulunan kışladan başka iskelede bulunan hanlara yerleştirilmişti. Ayrıca bir kısım Ermeni de yirmişer otuzar kişilik kabileler halinde çevrede bulunan kilise ve manastırlara dağıtılmıştı (Ayni, 2009: 98, 99). Gelen Ermeniler arasında çiçek hastalığına yakalananlar da vardı. Bu türden rahatsızlığı olanlar Lazkiye'de bulunan Amerikan hastanesine gönderilmiş ve tedavileri burada yaptırılmıştı (BOA. DH. MUI. 132/76; BOA. DH.MKT. 2801/80). Sığınmacıların bir kısmı da eski hükümet konağının geniş salonlarına yerleştirilmiştir. Mehmed Ali Bey, 12 Nisan 1325 (25 Nisan 1909) tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda gelen Ermenilere derhal yemek, limonata ve sigara ikram edildiğini, çağrısı üzerine Lazkiye eşrafının ve ileri gelenlerinin sığınmacıların ihtiyaçları için koştuklarını ifade etmiştir. Bu arada olaylara sebep olanların, devletin namusuna leke sürdüğünü bu nedenle derhal yakalanıp herkese ibret olacak şekilde şiddetle cezalandırılmaları için de çağrı yapmıştır (BOA. BEO. 3541/26560; Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, I, 2010: 76-77).

Sığınmacıların barınması için alternatif bir çözüm yolu olarak çadır kurulması düşünülmüştü. Tedarik edilecek çadırlarla hem açıkta kalanlara barınma imkânı sağlanacak hem de mevcut konaklama alanlarındaki sıkışıklık ortadan kaldırılabilecekti. Bunun için Beşinci Ordu Müşirliğine yazı yazılarak çadır talebinde bulunulmuştu. Ancak gelen cevap, ellerinde kendi askerlerinin ihtiyacını karşılayacak kadar bile çadır olmadığı şeklindeydi⁸ (BOA. BEO. 3555/266564; 3541/265515; BOA. DH. MKT. 2902/12; 2819/10; 2801/80).

Şehre bu kadar çok sığınmacının gelişi Lazkiye halkı arasında tepkiye ve dedikodulara sebep olmuştu. Lazkiyeliler, Ermeni sığınmacılar nedeniyle kıtlık çıkacağından endişe ediyorlardı. 1909 yılı itibarıyla Lazkiye'nin nüfusu yaklaşık 44.000 civarındaydı (Kiremit, 2009: 264). Mevcut halde sığınmacı sayısı şehir nüfusunun %10'unu geçiyordu. Bu durumda açlık, kıtlık ve pahalılık gibi korkuların ortaya çıkması kaçınılmazdı. Dolayısıyla ortaya çıkacak bir kıvılcım vahim sonuçlar doğurabilirdi. Üstelik elde güvenliği sağlayacak yeteri kadar asker yoktu. Bu nedenle Lazkiye'ye gelen İngiliz savaş gemisi Diana'nın kaptanı, Mehmed Ali Bey'e güvenlik için yardımcı olabileceklerini söylemişti. Bu türden bir yardıma sıcak bakmayan Lazkiye Mutasarrıfı, güvenliği sağlamak için 500 kadar askeri görevlendirdiğini ve dolayısıyla İngilizlerin yardımına ihtiyaç duyulmayacağı cevabını vermişti. Asayişle ilgili herhangi bir

⁸ Çadır tedariki konusunda yapılan yazışmalar devam ederken geçen süre zarfında sığınmacıların Keseb'e geri dönüşü başlamış ve bu nedenle Beyrut Valisi Edhem Bey, Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafta artık çadıra ihtiyaç kalmadığını ifade etmiştir (BOA. BEO. 3555/266564).

sorun çıkmamışsa da İngilizler, tehlike bütünüyle ortadan kalkana kadar limanda savaş gemisi bulundurmaya devam etmişlerdi. Nitekim bu dönemde yapılan yazışmalarda, Mehmed Ali Bey'in süreci mükemmel bir şekilde yönettiği vurgulanmıştır (FO 424/219, No. 103). Herhangi bir olayın çıkmaması için geceleri emrindeki askerlerle sokaklarda bizzat devriye gezen Mehmed Ali Bey, birkaç kez galeyana gelen öfkeli kalabalıkları dağıtmış ve vahim sonuçların ortaya çıkmasına engel olmuştu (Güçlü, 2018: 178).

Bu arada Mehmed Ali Bey'i endişelendiren hususlardan biri de Ermeniler arasında hastalık çıkma ihtimali idi. Ermeniler olabildiğince uygun yerlere dağıtılmışsa da ortaya çıkacak bir salgın hastalık hem sığınmacıları hem de Lazkiye halkını büyük bir sıkıntıya düşürebilirdi. Bu nedenle iaşe temininde sorun yaşanmaması ve Ermenilerin evlerine geri gönderilmesi için uygun şartlar oluştuğunda masrafların karşılanması için tahsisat talebinde bulunulmuştu. Nitekim bu talep, Beyrut Valiliği, Dahiliye Nezareti ve Maliye Nezareti arasında yapılan yazışmalar sonucunda uygun bulunmuş ve Beyrut defterdarlığına acil ihtiyaçlar için 112.500 kuruşluk harcama yetkisi verilmiştir (BOA. DH. MKT. 2804/81; BOA. BEO. 3539/265375; 3539/265419).

Ermeni sığınmacıların acil ihtiyaçları, özellikle de ekmek tedariki için Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşan beş kişilik bir komisyon oluşturulmuştu. Lazkiye halkını tedirgin etmeden, bu kadar insanın sadece ekmek ihtiyacını bile karşılamak kolay değildi. Ekmek masrafı için Dahiliye Nezaretine bir yazı yazılmış ve yapılan yazışmaların ardından Maliye Nezareti, Ermenilerin iaşeleri için 30.000 lira tahsis etmişti (BOA. DH. MKT. 2799/34; 2807/47).

Mehmed Ali Bey, Dahiliye Nezaretine çektiği bir telgrafta Ermenilerin Lazkiye'de kaldığı sürenin uzaması halinde ortaya çıkacak sorunlara dikkat çekmiştir. Buna göre Lazkiye zaten ihtiyaçlarını büyük oranda dışarıdan karşılıyordu. Şimdi artan nüfusa bağlı olarak tedarik sorunu yaşanabilirdi. Diğer yandan sığınmacılar köylerine erkenden dönerlerse mallarının büsbütün yok olmasına engel olacakları gibi hasat edilmeyi bekleyen mahsulleri de kurtarabileceklerdi (BOA. DH. MUİ. 132/76). Böylece Ermenilerin dönüşü hem kendileri için hem de Lazkiyeliler için yarar sağlayacaktı.

Ermeni sığınmacılar Lazkiye'de yaklaşık 10 gün kadar kalmışlardı. Mehmed Ali Bey, Dahiliye Nezaretine çektiği 27 Nisan 1325 (10 Mayıs 1909) tarihli telgrafta Ermenilerin önceki hafta itibariyle dönmeye başladığını bildirmiştir. Bu yazıda Mehmed Ali Bey, Lazkiye'ye sığınan toplam Ermeni sayısını 4.787 kişi olarak vermiştir. Bunların büyük bir kısmı bizzat Mehmed Ali Bey'in refakatinde Basit İskelesi'ne kadar götürülmüştür. 1500 kişi ise karadan köylerine dönmüştür. Bu arada tedavisine devam edilen 15 hasta kabilelerle birlikte geri dönememiştir. Diğer yandan 122 Ermeni de akrabalarının yanına yerleştiğinden Lazkiye'de kalmayı tercih

etmişlerdi (BOA. DH. MKT. 2810/5; BOA. DH. ŞFR. 412/66). Ermeniler köylerine dönerken güvenlikleri tahsis edilen askerler tarafından sağlandığı gibi yanlarına beş altı gün yetecek kadar erzak da verilmiştir (BOA. DH. MUİ. 132/76). Mehmed Ali Bey, meselenin artık kendileri açısından tamamlandığını ve bundan sonra işin Halep vilayetine kaldığını ifade etmiştir (BOA. DH. MKT. 2810/5).

Lazkiye'deki gelişmeler İngilizler tarafından dikkatle takip ediliyordu. İngiltere Büyükelçisi Gerard Lowther, Dışişleri Bakanı Edward Grey'e 17 Mayıs 1909 tarihinde yazdığı yazıda Lazkiye ve Beyrut'taki yetkililerin düzeni sağlamak için gösterdikleri çaba ve başarıya dikkat çekmiştir. İngilizler yetkililer, bu kadar çok sığınmacıya rağmen alınan tedbirler sayesinde Lazkiye'de huzursuzluğa yol açan bir hadise yaşanmadığını, Ermenilerin güvenliklerinin sağlandığını ve her tür acil ihtiyaçlarının karşılandığını ifade etmişlerdir (FO 424/219, No. 103).

Her ne kadar Ermeni sığınmacı meselesinin kendileri açısından bittiğini söylese de Mehmed Ali Bey gelişmeleri yakından takip etmeye devam etmiştir. Nitekim çok geçmeden bizzat Keseb'e giderek koşulları yerinde görme ihtiyacı hissetmiştir (BOA. DH. MKT. 2825/62). Mehmed Ali Bey, Keseb'de Ermenilerin yaşadıkları koşulları kendi gözleriyle görüp icap ederse uyarılarda bulunmak istiyordu. Zira insanî yaşam koşulları oluşturulamazsa yeni bir göç dalgasının başlamasından endişe ediyordu.

Mehmed Ali Bey, Keseb'de gördüklerinden memnun kalmamıştı. 8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909) tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, yanmış binaların inşaatına henüz başlanmadığı, oysa kışın şiddetli hüküm sürdüğü bu köyde çardak altında veya açıkta kalmanın mümkün olmayacağını belirterek inşaatlara derhal başlanması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Evlerin kışa yetiştirilememesi halinde Ermenilerin hayatta kalmak için yeniden Lazkiye'ye sığınmak zorunda kalacaklarından endişe eden Mutasarrıf, bu hususta Halep valiliğinin uyarılmasını istemiştir. Nitekim bu uyarı sonrası Nezaret, Halep'e bir yazı yazarak Keseb halkının sağa sola dağılmaması için inşaatlara bir an önce başlanması talimatını vermiştir (BOA. DH. MKT. 2854/85).

Yapılan tahkikat neticesinde Keseb köyünde Latinlere ait bir kilise ve okul, Protestanlara ait okul ve müstemilatı, Ermeni kilisesi, 53 ev ve 20 dükkânın sağlam kaldığı tespit edilmişti. Bunun dışında bazı evler ve dükkânlar kısmen kullanılabilir durumdaydı. Ermeniler evlerine döndüklerinde bu sağlam evlere yerleştirilmişlerdi (BOA. DH. MKT. 2799/14). Bu arada devlet, Keseb ve çevresinden yağmalanmış malların sahiplerine iadesi için de çaba gösteriyordu. Nitekim Keseb'lilere ait olup yağmacılardan kurtarılan koyun, at, eşek, öküz,

inek, halı, kilim, saat, dikiş makinesi, diğer ev eşyaları ve hatta bir adet gramofon sahiplerine iade edilmiştir (BOA. HR. TH. 378/14).

Adana Olayları nedeniyle zarar gören binaların tamir veya yeniden inşası için Osmanlı Devleti 120.000 liralık bir kaynak oluşturmuştu. Bu paranın 20.000 lirası Halep vilayetine tahsis edilmiş ve bunun 10.000 lirasının da Keseb'de inşaatlar için kullanılmasına karar verilmişti. Ancak bu para yetersiz gelince 5.000 lira daha ilave edilmişti. Daha sonra vilayetten gelen talep üzerine Keseb'deki muhtaçlar için 3.000 liralık yeni bir ödeme emri çıkarılmıştır (BOA. MV. 135/6; 140/6). Nitekim İngiltere'nin Halep Konsolosu Fontana da Büyükelçi Lowther'e yazdığı yazıda Keseb'de yanan evlerin yeniden inşası için mağdurlara devlet tarafından 10.000 lira ayrıldığını bildirmişti. Halep Valisinin emriyle Keseb'e giden Cisir-i Şuğur Kaymakamı ve diğer vilayet görevlileri yapılanları tetkik etmiş ve paranın dağıtımına bizzat iştirak etmişlerdi. Fontana yazısında, bu dağıtımın gayet adil olduğunu ve yeniden yapılanma işinde her şeyin yolunda gittiğini ifade etmiştir (FO 424/422, No. 91). Fontana başka bir yazıda ise Keseb'de yetkililerin muhtarlar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine buğday veya para dağıttığını kaydetmiştir (FO 424/221, No. 30). Bu arada Halep valiliği gerek Keseb'e gerekse civardaki diğer Hristiyan köylere asker konuşlandırarak olası yeni hadiseler için tedbir almıştır (BOA. DH. MUİ. 134/4).

Mehmed Ali Bey'in bölgede asayiş kalıcı olarak temin etme adına attığı adımlardan biri de Lazkiye ve bağlı yerlerde oturan Nusayrîlerin elinde bulunan silahların toplatılmasıdır. Çünkü bu silahlar, topluluklar arasında sık sık meydana gelen hadiselerin büyümesine, ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanan olayların çıkmasına sebep oluyordu. Silahlar toplatılırsa çıkması muhtemel olaylar önlenilecek, en azından daha fazla büyümesinin önüne geçilebilecekti. Nitekim ahalinin itirazlarına rağmen bir kısım silah toplatılmıştır (BOA. DH.MKT. 2895/22; BOA. DH.MKT. 1302/22).

Adana'da başlayan olaylar üzerine hükümet tarafından bir soruşturma başlatılmıştı. Öncelikle Adana ve Adana'ya bağlı yerlerde meydana gelen olaylara karışanlar hakkında araştırma ve soruşturma yapmak üzere bir Divan-ı Harb-i Örfi Heyeti gönderilmişti. Heyet göreve başladıktan sonra olaylar Maraş ve Antakya'ya da sıçrayınca heyetin yükü artmış ve bu nedenle önce Cebel-i Bereket sancağında görev yapmak üzere İkinci Divan-ı Harb oluşturulmuş, o da yetersiz kalınca Adana'da üçüncü bir Divan-ı Harb Heyeti kurulması kararlaştırılmıştı⁹ (Sarıay, 2011: 68-69; Tanin, 15 Cemaziyelevvel 1327, Nr. 271, 2). Takip eden günlerde Meclis-

⁹ Bu üç heyetin yaptığı tahkikat sonucunda kimlerin hangi cezaları aldığı hususunda bkz. *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II*, 200-237. Adana'da meydana gelen olayları incelemek üzere kurulan Tahkik Heyeti içerisinde yer alan Faik Bey, Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayınlanan mülakatında şunları söylemiştir: "Adana hadisesi ne irticai ne de planlı bir harekettir, bunun sebebi ister Müslüman ister Hristiyan ahalinin cehaleti ve bunun neticesi ortaya çıkan gerginliktir. Yani sebep ilk olarak cehalet, ikinci olarak cehalet ve üçüncü olarak yine cehalettir. Çaresi de mekteptir." (Yeni Tasvir-i Efkâr, 25 Cemaziyelevvel 1327, Nr. 43, 1).

i Vükela kararıyla Maraş ve Antakya'da da örfi idare oluşturularak buralarda da Divan-ı Harb tesis edilmiştir. Bu sayede içlerinde Keseb'in de bulunduğu yerlere ilişkin yargılamalar yapılmıştı (Günay, 2011: 298). Halep Valisi Reşid Bey, Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda, Keseb'de meydana gelen olaylar üzerine gerekli incelemenin yapıldığını, halkı Keseb'e yönelik saldırıya tahrik eden kişilerin Antakya, Harim ve Cısr-i Şuğur kaza yetkilileri tarafından ele geçirildiğini bildirmiş ve bu sırada Keseb'de yağmalanan eşya ve mallardan ele geçirilenlerin sahiplerine iade edildiğini bildirmiştir¹⁰ (BOA. DH. ŞFR. 412/66).

Mehmed Ali Bey, daha önce Dahiliye Nezaretine yazdığı bir yazıda Keseb'deki olaylara sebep olanların şiddetle cezalandırılması için bir çağrıda bulunmuştu. Bu kez konuyla bağlantılı bazı isimler vererek bir kez daha tahkikat yapılmasını istemiştir. Mutasarrıf, İngilizlerin de işaret ettiği gibi, Ordu Nahiye Müdürü Hüseyin Efendi'nin bu saldırı ve yağma işinde halkı tahrik ettiği şeklinde bir bilginin kendisine ulaştığını ve bu habere ilişkin inceleme yapılmasını istemişti (BOA. DH. MUİ. 132/76). Bu bilgi Ermeni Patrikhanesine de ulaşmış ve tahkikat yapılması için müracaatta bulunulmuştu. Bu müracaata göre Cısr-i Şuğur kazasına tabi Ordu Nahiye Müdürü, Ermenilerin hukukunu muhafaza etmediği gibi karışıklıklar sırasında yağma edilmiş malları sahiplerine iade etmemiştir. Patrikhane bu konuların araştırılması talebinde bulunmuştu. Ancak Keseb Ermenilerinin Lazkiye'ye sığınmış olması nedeniyle Keseb ve Ordu'nun Beyrut vilayetine bağlı olduğu zannedilerek müracaat Beyrut valiliğine yapılmıştı. Bu nedenle Beyrut Valisi, Keseb ve Ordu'nun Halep'e bağlı olduğunu dolayısıyla müracaatın Halep valiliğine yapılması gerektiği cevabını verince müracaat bu kez Halep'e yapılmıştı. Halep Valisinin cevabından anlaşıldığına göre Ermeni Patrikhanesine müdürle ilgili bilgiler Adana Ermeni Marhasası tarafından verilmiş ve bunun üzerine Patrikhane harekete geçmişti. Halep'e yeni atanan Vali Fahri Paşa, yapılan bu müracaat üzerine bizzat Keseb'e gitmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Tahkikat sonunda Fahri Paşa, Ordu nahiye müdürüne yönelik suçlamaların aslı ve esasının olmadığına karar vermiştir. Vali, suçlamalar nedeniyle müdürün görev yerinin değiştirilmesi için talepte bulunduğunu ve ilk düzenlemede talebin yerine getirileceğini cevabına eklemiştir (BOA. DH. MUİ. 30/13).

Ermenilerin Dönüşü Sonrası Mehmed Ali Bey

Adana'daki olaylar henüz başlamadan Beyrut Valisi Edhem Bey, Trablusşam Mutasarrıfı Ahmed Cevdet Bey ile Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey'in becayişi için teşebbüste bulunmuş ve 22 Nisan 1909 tarihli irade ile de bu becayiş gerçekleşmişti (BOA. BEO.

¹⁰ Bölgede sükûnetin sağlanmasından sonra yapılan incelemeler sonrası daha net rakamlar ortaya çıkmıştır. Halep valiliği, vilayet sınırları içerisinde yaşanan kayıpları sayarken Keseb'de toplam 113 kişinin öldüğünü ve buna ilişkin 200 kişinin tutuklandığı bilgisini paylaşmıştır (Tanin, 15 Cemaziyelevvel 1327, Nr. 271, 2).

3540/265447; BOA. İDH.1474/59; BOA. DH. MKT. 2802/46). İşte tam bu günlerde meydana gelen Ermeni göçü ve yaşananlar becayişi tartışmalı hale getirmiştir.

Beyrut Valisi Edhem Bey, bu becayişi Trablusşam Mutasarrıfı Ahmed Cevdet Bey'in kötü idaresine karşılık bir uyarı ve başarılı işler yapan Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey için de bir mükâfat olarak düşünmüştü (BOA. DH. ŞFR. 412/109; BOA. DH. ŞFR. 413/7). Zira Trablusşam birinci sınıf sancak iken Lazkiye ikinci sınıf sancaklar arasındaydı. Vali, bu becayişle bilhassa Mehmed Ali Bey'i ödüllendirmek istemiştir. Nitekim göç sırasında gösterdiği başarı Edhem Bey'i haklı çıkarmıştır.

Kesb Ermenilerinin gelişi ve dönüşü sırasında Mehmed Ali Bey'in ortaya koyduğu maharet Lazkiye sakinlerinin de dikkatinden kaçmamıştı. Mutasarrıflarının Trablusşam'a gidişine engel olmak için başta Müftü Abdulkadir Efendi olmak üzere şehrin Rum, Latin, Ermeni ve Maruni ruhanî liderleri Dahiliye Nezaretine ortak bir dilekçe yazarak Mehmed Ali Bey'in Lazkiye'de kalması için ricada bulunmuşlardı (BOA. DH. MKT. 2840/30). Nezaret, Lazkiye'ye sığınan Ermenilerin şehirde kaldıkları süre içinde iskân, iâşe ve sonra da evlerine dönüşleri sırasında gösterdiği iyi idareden sonra Mehmed Ali Bey'in başka bir yere gönderilmesinin ahali üzerinde olumsuz bir tesir yaratacağını, bu hususta Ermeni Patrikhanesinin de müracaatı olduğuna işaret ederek becayişin iptali için Sadarete müracaat etmiş ve nitekim Sadaretin arzı ile becayişin iptali hususunda 3 Mayıs 1325 (16 Mayıs 1909) tarihinde irade yazılmıştır (BOA. İ. DH. 1474/41).

Mehmed Ali Bey'in Lazkiye'de kalması halkı bir hayli memnun etmiş olsa da o aynı duyguları paylaşmıyordu. Zira kendisini Trablusşam için hazırlamış, hatta oturduğu evi boşaltarak anahtarlarını dahi teslim etmişti. Ayrıca Ermeni göçü nedeniyle de bir hayli yıpranmıştı (Aynî: 2009, 101). Olaylar sırasında bedenen ve ruhen bir hayli yorulan Mehmed Ali Bey, belediye doktorlarından aldığı raporla tedavi ve hava değişimi için üç aylığına İstanbul'a gitmek için izin istemişti. Bu izin aynı zamanda iptal edilen becayişten dolayı duyduğu memnuniyetsizliğin göstergesidir. Vilayet, süreyi iki aya indirerek Dahiliye Nezaretine yazmış, Dahiliye Nezareti de bir aya düşürerek Mehmed Ali Bey'in İstanbul'a gitmesine müsaade etmişti (BOA. DH. MKT. 2867/19).

Mehmed Ali Bey İstanbul'a gittiğinde Ermenilerin büyük teveccühü ile karşılaşmıştır. Lazkiye'de soydaşlarına karşı gösterdiği ilgiden büyük memnuniyet duyan Ermeniler, kendisi için Burgaz Adası'nda bir ziyafet tertip ederek teşekkürlerini sunmuşlardı (Aynî, 2009: 102).

Lazkiye'de gösterdiği başarı Mehmed Ali Bey'e valilik yolunu açmıştır. Dahiliye Nezareti, Mamuretü'l-Aziz Valisi Nusret Paşa hakkında gelen şikâyetler üzerine valinin görevine devam etmesinin uygun olmadığını Sadarete yazmış ve aralarında Mehmed Ali Bey'in de bulunduğu

üç adaydan birinin tayin edilmesi için teklifte bulunmuştu (BOA. DH. MKT. 2888/21). Bunun üzerine Mehmed Ali Bey'in, kısa süre önce Lazkiye'de gösterdiği başarı dikkate alınarak, ileride hüsn-i hizmeti görüldüğünde asaleten icra olunmak üzere 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) tarihi itibarıyla Mamuretü'l-Aziz valiliğine vekâleten tayini gerçekleşmiştir¹¹ (BOA. BEO. 3611/270757; BOA. DH. MKT. 2892/57). Böylece Trablusşam mutasarrıflığı iptal edildiğinde müteessir olan Mehmed Ali Bey daha yüksek bir makamla takdir edilmiş oldu.

Lazkiye'de gösterdiği başarı sonrası Mehmed Ali Bey'e bir ödül de Papa tarafından verilmiştir. Hristiyanların korunması ve gösterilen ilgi dolayısıyla Mehmed Ali Bey'e komandor derecesinde "St. Gregoire Nişanı" takdim edilmiştir. Mehmed Ali Bey, nişanın kabulü ve gerektiğinde göğsüne takabilmesi için Dahiliye Nezaretinden izin istemiş ve gerekli izinler kendisine verilmiştir (BOA. İ. TAL. 467/5; BOA. DH. MUİ. 119/47; BOA. BEO. 3794/284480).

Sonuç

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl boyunca devleti yıkıma götüren sebeplerle mücadele etmiş, alınan tedbirlerle bir sonraki yüzyıla kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Meşrutî yönetime geçilmesi bu tedbirlerden biridir. 1908'de ikinci kez ilan edilen meşrutiyet kısa süreli bir rahatlama yaratsa da çok geçmeden hem İstanbul hem de Adana'da meydana gelen olaylar siyasî ve sosyal yaşamda ciddi sarsıntılara sebep olmuştur.

Adana Olayları, Ermenilerin Çukurova bölgesinde kendileri için bir idarî yapı oluşturma çabalarının sonucudur. Olaylar, Ermenilerin tahriki ile başlamış olmakla birlikte Müslümanların biriken öfkesinin etkisiyle hızla çevreye yayılmıştır. Başta vali olmak üzere Adana'nın yerel yöneticilerinin zafiyeti hem olayların ortaya çıkmasında hem de yayılmasında etkili olmuştur.

Halep'e bağlı birçok şehir, kasaba ve köy Adana'da başlayan olaylardan etkilenmiştir. Vilayetin çoklu etnik ve dinî yapısı çatışmalara zemin hazırladığı gibi kalabalık gruplara da yağma için fırsat yaratmıştır. Nitekim tamamı Ermenilerden oluşan Keseb köyüne yapılan saldırı bunun bir kanıtıdır.

Keseb'e yapılan saldırı 5.000 kadar Ermeni'nin Lazkiye'ye sığınmasına yol açmıştır. Bu süreç iyi yönetilmediği takdirde yeni sorunlar doğurabilecek oldukça büyük risk ve tehlikelere gebe idi. Çünkü nüfusu yaklaşık 44.000 olan bir şehir için gelen sığınmacıların sayısı ağır bir yük oluşturuyordu. Ortaya çıkacak bir tahrik sonrası başlaması muhtemel bir saldırı ağır sonuçlar doğurabilirdi. Bu nedenle Ermeni göçü Lazkiye'deki yerel yönetici olan Mutasarrıf Mehmed Ali Bey'in omuzlarına altından kalkılması zor bir yük getirmişti. Adana'da başlayan olaylarda yerel yöneticilerin aczine karşılık Lazkiye'de Mehmed Ali Bey aldığı tedbirlerle, Beyrut Valiliği ve Dahiliye Nezareti ile yürüttüğü yazışmalarla süreci başarıyla yönetmiştir. Ermeni sığınmacılar Lazkiye'de çok uzun süre kalmasa da Mehmed Ali Bey kabiliyetiyle krizin üstesinden gelmiştir.

¹¹ Vekâleten yapılan atamanın asaleten tasdiki çok geçmeden gerçekleştirilmiştir. Mehmed Ali Bey, 17 Kanunisani 1325 (30 Ocak 1910) itibarıyla Mamuretü'l-Aziz Valisi olmuştur (BOA. BEO. 3697/277263).

Mehmed Ali Bey, Ermeni sığınmacıların sadece barınma ve yaşeleri için değil geri dönüşleri ve hatta döndükten sonra yeniden göçe yönelmemeleri için de çaba sarf etmiştir. Bu olay, kabiliyetli bir yöneticinin hem bir krizin ortaya çıkmasına engel olma hem de mevcut krizi yönetmede taşıdığı önemi göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Mehmed Ali Bey, Lazkiye’de ortaya koyduğu başarı sayesinde mutasarrıflıktan valiliğe yükselmiştir. Omuzladığı ağır yük kendisini yormuş olsa da çıkan sonuç kariyerine olumlu etki yapmıştır. Ancak daha önemlisi Lazkiye’ye sığınan Kesebilere gösterdiği ilgi Ermeni toplumu nezdinde büyük takdir toplamış, birlik ve beraberliğin karşılıklı iyi niyetten geçtiği kanıtlanmıştır. Bu olay tarafların birbirlerine silah çekmek yerine aynı masanın etrafında oturup mutlulukla yemek yiyebileceğini göstermiştir.

Adana ve çevresinde meydana gelen olaylara bakıldığında Osmanlı Devleti’nin hem merkezi otorite hem yerel yönetimler düzeyinde önleyici tedbir konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Buna karşılık olaylar başladıktan sonra ortaya konulan refleks krizin daha fazla uzayıp gitmesine engel olmuştur. Ayrıca yargılama süreci ile tamir ve yeniden inşa aşamalarında devletin daha hızlı hareket ettiği gözlemlenmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“1909 Adana Olayları Sırasında Bir Kriz Yönetimi Örneği: Lazkiye’ye Ermeni Göçü ve Mutasarrıf Mehmed Ali Bey” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası Evrakı (BEO) 3390/254203; 3540/265447; 3541/26560; 3555/266564;
3541/265515; 3555/266564; 3611/270757; 3697/277263; 3794/284480.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî Evrakı (DH. MKT.) 1296/54; 1302/22; 2799/14; 2799/34;
2801/80; 2802/46; 2804/81; 2807/47; 2810/5; 2819/10; 2825/62; 2840/30; 2854/85;
2867/19; 2888/21; 2892/57; 2895/22; 2902/12; 3539/265375; 3539/265419.

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUI) 119/47; 132/76; 134/4; 30/13.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH. SAİD.d.) 55/213; 80/438; 80/51.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî Evrakı (DH. ŞFR.) 412/109; 412/66; 413/1; 413/7.

Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Odası Evrakı (HR. TH.) 378/14.

Haritalar (HRT.h) 521; 437; 1401.

İrade Dahiliye Evrakı (İ. DH.) 1469/37; 1474/41; 1474/59.

İrade Taltifat (İ. TAL.) 467/5.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 135/6; 140/6.

National Archive

Foreign Office (FO) 424/119.

Foreign Office (FO) 424/120.

Foreign Office (FO) 424/121.

Foreign Office (FO) 424/122.

Gazeteler

Tanin

Yeni Tasvir-i Efkâr

Kitap ve Makaleler

Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909), I. (Yay. A. Uçar, S. Soydemir, K. Erkan). Ankara: TTK.

Akbulut, U. (2010). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Lazkiye Nusayrîleri (19. Yüzyıl)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*. 54, 111-125

Akbulut, U. (2013). "Balya-Karaaydın Maden Grevi ve Mehmet Ali (Aynî) Bey'in Müfettişliği (1908)". *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 34, 11-33.

Aynî, M. A. *Hatıralar*. (Haz. İ. Dervişoğlu). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Bayraktar, H. (2007). "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 22, 405-434.

Bilgili, A. S., S. Tozlu, U. Akbulut ve N. Ürkmez. (2010). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik (1745-1920)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Cemal Paşa. (2015). *Hatıralar*. (Haz. A. Kabacalı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Chambers, W. N. (2016). *Yolculuk, İmparatorluk Türkiyesinden Bölük Pörçük Hatıralar*. (Çev. K. M. Orağlı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Çalyan Karabet. (1325). *Adana Vakası ve Mes'ulleri*. Dersaadet: Asaduryan Matbaası.

Çiçek, K. (2011). "Adana Olayları Hakkında Bildiklerimiz Bilmediklerimiz". *1909 Adana Olayları*. (Ed. K. Çiçek). Ankara: TTK, 7-57.

- Efe, A. (2016). “1909 Adana Ermeni Olaylarının Halep Vilayetine Etkisi: Kırıkhan Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(42), 605-616.
- Güçlü, Y. (1909). *The Armenian Events of Adana In 1909: Cemal Paşa and Beyond*. New York: Hamilton Books.
- Güllü, R. E. (2015). *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*. Ankara: TTK.
- Günay, N. (2007). *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyancıları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Günay, N. (2011). “1909 Olaylarının Adana Çevresindeki Yansımaları ve Yargılamalar”. *1909 Adana Olayları*. (Ed. K. Çiçek). Ankara: TTK, 283-321.
- Gürün, K. (2012). *Ermeni Dosyası*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karaca, A. (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*. İstanbul: Ere Yayıncılık
- Karacakaya, R. (2005). *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Karpat, K.H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kılıç, D. (2006). “Ermeni Terörünün Ortaya Çıkışında Kilise ve Din Adamlarının Rolü (1863-1896)”. *Türk Kültürü*. 513/513, 33-49.
- Kılıç, D. (2008). *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kiremit, İ. (2019). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kiremit, İ. (2020). “Lazkiye Sancak Teşkilatının Şekillenmesinde Cebel-i Nusayri Etkisi”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 22, 89-110.
- Mert, N. (2006). *Öykü Yazmak*. Ankara: Hece Yayınları.
- Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I-II*. (2010). (Yay. Haz. Recep Karacakaya vd.). Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Sarınay, Y. (2011). “Arşiv Belgelerine Göre 1909 Adana Ermeni Olayları”. *1909 Adana Olayları*. (Ed. K. Çiçek). Ankara: TTK, 59-85.
- Sarınay, Y. ve R. Karacakaya (2012). *1909 Adana Ermeni Olayları*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları*. (1996). (Haz. B. Kodaman, M. A. Ünal). Ankara: TTK.

Sonyel, S. R. (2014). *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)*. Ankara: TTK.

Uğuz, S. (2019). *Tarihte Nusayrîler*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Uluskan, S. B. (2011). "Adana Olayları Sırasında Alınan Asayiş Tedbirleri ve Olayın Meclisteki Yankıları". *1909 Adana Olayları*. (Ed. K. Çiçek). Ankara: TTK, 235-250

Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Ürkmez, N. (2013). "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı". *Turkish Studies*. 8/5, 901-917.

Extended Abstract

The Ottoman Empire faced significant problems in the XIX. century. While the nationalist revolts that took place in the meantime led to the rapid disintegration of the state, the administrators tried to prevent this situation with their reforms. The independence of Romania, Serbia, and Montenegro after the 1877-1878 Ottoman-Russian War and the fact that Bulgaria gained broad autonomy showed that the efforts to prevent fragmentation did not work. Moreover, encouraged by the events, the Armenians also acted to establish an independent state.

The Armenians, who wanted to take advantage of the atmosphere of freedom brought by the Constitutional Monarchy, which was re-declared in 1908, caused bloody events in Adana. The events initiated by the Armenians caused a strong reaction from the Muslims, and the conflicts spread to the surrounding provinces in a short time. The members of the region's different ethnic and religious structures saw the events as an opportunity and acted. One of the places most affected by the events is the Keseb village of the Jisr-i Shugur district in the province of Aleppo. After the attack on this village where Armenians lived, approximately 5,000 people sought refuge in Latakia by land and sea. Those who arrived overland made the journey by their means and mostly on foot, while who arrived by sea were transported by French and English ships. Mehmed Ali Bey was serving as the governor in Latakia when the immigration took place. Mehmed Ali Bey, who had gained experience working in various cities until that date, faced a severe crisis.

As of 1909, the population of Latakia was around 44,000 people. During this event, nearly 5,000 Armenians sought refuge in the city. The number of asylum seekers worried Latakia, who primarily outsourced their needs. A possible famine or epidemic alarmed the people. Therefore, if they did not manage the crisis well, it could lead to a revolt, and new deaths could occur. Knowing this situation, Mehmed Ali Bey immediately contacted the Beirut Governorate and the Ministry of Internal Affairs and conducted studies to meet the needs.

Mehmed Ali Bey, who got the support of the notables of Latakia by establishing a commission, prevented the chaos by dispersing the Armenian refugees to various parts of the city. On the other hand, the large number of asylum seekers obtained additional resources from the Ministry of Finance to meet the rapidly increasing costs. Thanks to the measures taken, there was no significant incident in Latakia, and the Armenians were very pleased with the attention shown to them. As a matter of fact, as a result of the intense efforts of all the state units, the refugees returned to their villages in a short time.

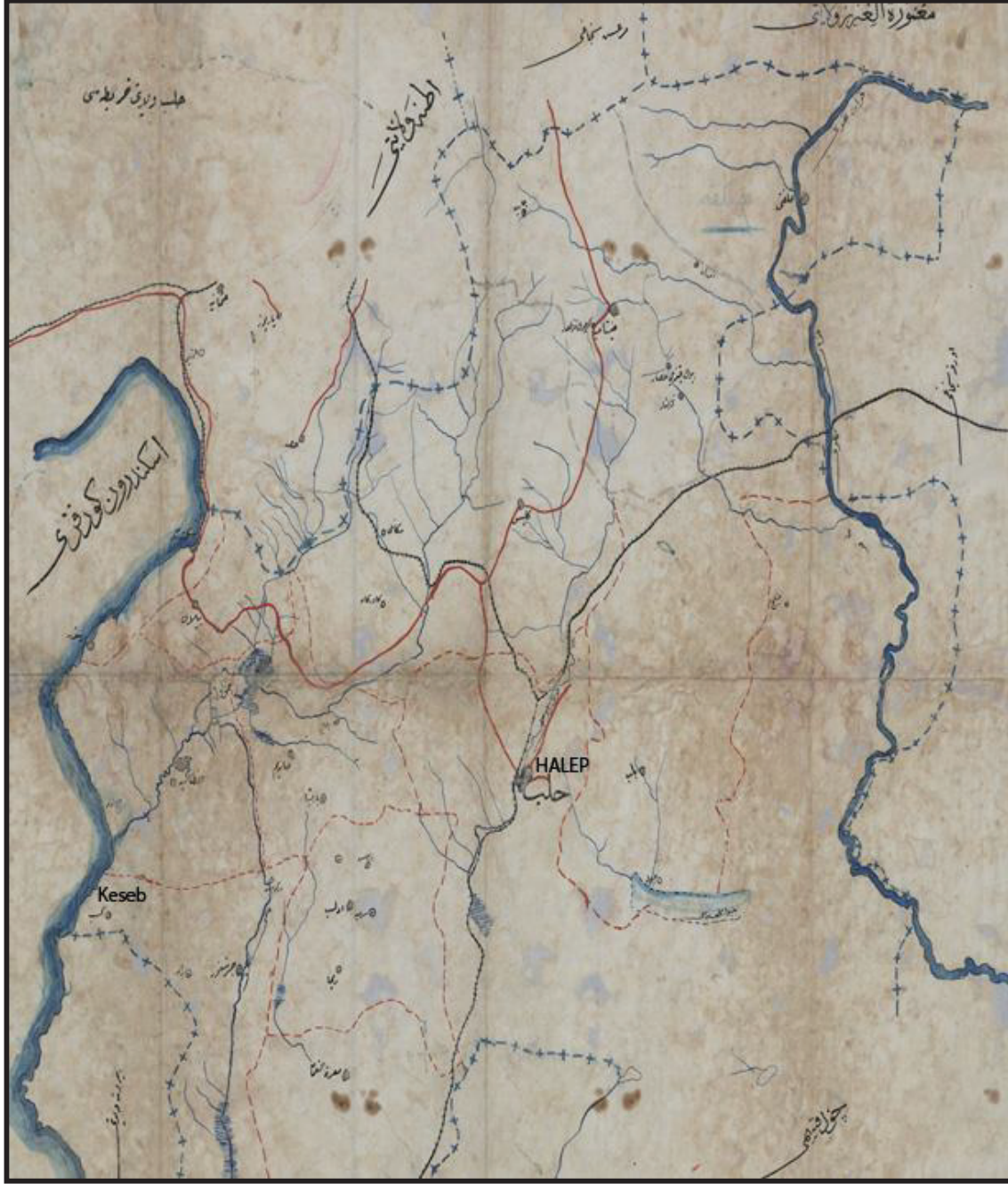
Mehmed Ali Bey also closely followed the construction activities in Keseb village. Because if people could not enter their homes before winter, they could face a new wave of migration. On the other hand, punishing the people who

caused the events was important in easing the public conscience. Mehmed Ali Bey also gave some warnings in this regard. The courts established Adana and Aleppo regarding the events that punished many people due to extended trials.

Mehmed Ali Bey's ability to overcome the crisis he faced was appreciated by the governor of Beirut, the people of Latakia, the Armenians of Kesab, the Armenian Patriarchate, the government, and even the Pope. Although Mehmed Ali Bey was first appointed to Tripoli, the first-class governor, the Latakia people insistently declared that they did not consent to his departure with the petitions they wrote to the ministry and therefore canceled the appointment. However, his success later caused him to be appointed as the governor of Mamuretü'l-Aziz. On the other hand, when Mehmed Ali Bey came to Istanbul, he received intense interest from the Armenians. Finally, the Pope rewarded Mehmed Ali Bey with a medal for his approach to Christians. The success of another local administrator, Mehmed Ali Bey, during the Adana Events, especially in an environment where discussed the abilities of local administrators were, is remarkable.

Ekler*

Ek – 1.

Halep Vilayeti Haritası (BOA. HRT.h. 537).

* Metin içerisinde sıklıkla geçen yer isimleri, haritalarda günümüz harflerine aktarılarak verilmiştir.

Ek - 2.

Beyrut Vilayeti Haritası (BOA. HRT.h. 1401).

Ek - 3.

1890'da Beyrut Vilayeti'nin Kuzeyi (BOA. HRT.h. 521)